

„Telve ég és föld nagy dicsőségével...”

A musica mundana és a Sanctus énekeinkben

■ FINTA GERGELY

Evangelikus Hittudományi Egyetem
tanszékvezető egyetemi docens
E-mail: gergely.finta@lutheran.hu

DOI: 10.61894/LP.2025.100.1.2

- **A tanulmány az istendicséret egész teremtettségét átfogó aspektusára irányítja rá a figyelmet a 148. zsoltár és annak Kanizsai Pálfi János által írt parafrázisa, valamint a Sanctus liturgikus tétel és annak parafrázisai vizsgálata alapján. A liturgikus tételek és parafrázisok szövegi és zenei elemzése lehetőséget ad alapvető liturgikus énekeink használatának mélyebb megismerésére az első keresztény évszázadoktól kezdve egészen ma használatos énekeskönyveinkig. Az elemzések adalékot kínálnak az énekeskönyv-megújítás munkálataihoz is.**

Kulcsszavak: zsoltár / Sanctus / parafrázis / musica mundana / Luther Márton / Kanizsai Pálfi János / énekeskönyv

Amikor zenére, zenélésre gondolunk, általában a zenehallgatás jut eszünkbe, ahogyan átadjuk magunkat egy mű élvezetének, hagyjuk, hogy az hasson ránk, kikapcsoljon, felüdítse lelkünket, vagy épp fellelkesítsen és kimozdítson, megmozgasson (vö. TRAJTLER 1995, 145. o.). Másik oldalról ott van a zenélés aktív oldala: mások vagy magunk gyönyörködtetésére muzsikálunk. Ennek érdekében szorgosan gyakorlunk. Mindent megteszünk, hogy egy darabot minél szebben, jobban, lehetőleg a szerzői szándéknak megfelelően adjunk át, ugyanakkor közvetítve azt, hogy mit jelent személyesen nekünk. Ezek az aspektusok megmutatják, milyen fontos és építő a zene az ember számára, mennyit adhat az élethez, a mindennapokhoz és ünnepekhez.

Tudunk azonban egy másik irányról. Erről szeretnék néhány gondolatot megosztani a következőkben néhány énekünk szövegére koncentrálnva, bibliai szakaszok és liturgikus tételek segítségével.

Egy zsoltárt és egy liturgikus tételt, valamint ezek énekparafrázisait vizsgáljuk meg. Ezzel is felhívjuk az olvasó figyelmét arra, milyen nagy jelentőségű, hogy a verses gyülekezeti énekműfaj – jelentős részben Luther tevékenységének köszönhetően – a liturgia szerves részévé vált.¹

¹ Vö. Luther Spalatinnak írt levelét, amelyben sürgeti olyan költők munkáját, akik anyanyelven vessé formálják a bibliai könyvek, különösen is a zsoltárok üzenetét. „Az a tervünk, hogy a próféták és a régi egyházatyák példájára anyanyelvi zsoltárokat, azaz lelki énekeket költünk a köznép számára, hogy Isten igéje az éneklés által is megmaradjon az emberek körében. Mindenütt költőket keresünk hát [...], kérlek, hogy Te is vegyél részt munkánkban, s próbálj meg példám nyomán egy-egy zsoltárt közénkékké formálni. De szeretném elkerülni a divatos és emelkedett szavakat, hogy a köznép megnyerése érdekében a legegyszerűbb, legelterjedtebb, mégis illő és kifejező nyelven énekeljünk, végül pedig a szöveg értelme világos legyen, s a lehető legközelebb álljon a zsoltárok mondanivalójához.” (Georg Spalatinnak, 1523 végén. LVM 7: 373–374. o. Ford. Csepregi Zoltán. WA.B 3: 220–221. 698. sz.)

A zsoltár

Ha a Hallél-zsoltárok egyikét, a 148. zsoltárt kezdjük olvasni, határozott ívet látunk magunk előtt kibontakozni. Isten dicsőítésére buzdít a zsoltáros. Elsőként azonban nem az ember zenéjét, hanem a mennyei lényeket említi: angyalokat, mennyei seregeket, majd az égitesteket: a napot, a holdat és a csillagokat. Majd az ókori keleti világkép szerint az égboltozat felett található mennyei óceánt.² Ezek után, mintegy a földre ereszkedve említi a föld alapelemeit, a vizet és a tüzet, majd a tengeri „szörnyeket”, az élettelen világot, hegyeket és halmokat és a földi élőlényeket, köztük utoljára a madarakat. És csak ezek után jutunk el az emberi dicsőítésig a kor társadalmi rétegződése szerint felülről lefelé: a királyoktól az ifjakig és leányokig, öregekig és fiatalokig, mindenkit számba véve. Utoljára említi a kiválasztott népet.³

Fontos észrevennünk, hogy a zsoltár közepén két vers csak a világegyetem jó rendjének van szentelve: „*Dicsérvék az Ūr nevét, mert ő parancsolt, és azok létrejöttek, mindörökre helyükre állította őket, rendelkezést adott, melytől nem térnek el.*” (Zsolt 148,5) A teremtettségnek szabott mérték, arány, a világmindenség jó működése – ez az, amit a középkori ember *musica mundana* névvel illetett, és ami a középkori zenei gondolkodás és zeneelmélet egyik alappillére volt.⁴ Lelkesült költőiséggel ír erről Augustinus is zsoltárunkhoz fűzött magyarázatában: „Nézd az eget, mily szép; nézd a földet, mily szép; s mind együtt, mily szép. Ő tette, ő irányítja, az ő intése kormányozza, ő szabja meg az időket, ő hozza vissza a pillanatok, önmaga által megújítva. Mindezek őt dicsérik mozdulatlanságukban vagy mozgásukkal, lenn a földről vagy fönn a mennyből, előregedésükkel vagy megújulásukkal. Midőn látod ezt, és örvendezel, s fölemelkedsz a mesterhez, az ő láthatatlan titkaihoz a lett dolgokon keresztül értelmekkel, akkor észreveszed, hogy »dicsősége kiárad a mennyre és a földre«, tehát magasztalod őt a földi dolgok miatt s a mennyei dolgok miatt.”⁵

A mennyei istendicsőítés természetesen több más helyen is megjelenik a Szentírásban. E helyen a zsoltár markáns, határozott gondolatmenete, tér- és időbeli íve miatt idézzük éppen ezt. A választás másik oka, hogy a magyar protestáns énekkincs egyik fontos tétele épp ennek nyomán született. Kanizsai Pálfi János „Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban...” kezdetű zsoltárparafrazisának⁶ jelentőségét emeli, hogy a protestáns felekezetek közös kincse, sőt a 17. századi katolikus és unitárius gyakorlatban is ismert volt. Többek között a kor legfontosabb katolikus énekeskönyvében, a *Cantus Catholici* anyagában is szerepelt, és Erdélyben még a 20. század végén is fellelhető volt a katolikus közösségek néphagyományában (vö. DOBSZAY 1995, 128. o.; továbbá ANGYAL-CSEKE 2023).

A 148. zsoltár nyomán írt eredeti vers tíz versszakos.⁷ Az 1806-ban megjelent református énekeskönyv számára Diószegi Sámuel készített nyolcstrófás változatot: a keretező versszakokat meghagyta, a köztes versszakokat erősen átdolgozta, figyelmet fordítva az eredeti szöveg tartalmára, gondo-

² Az első két vers szép tartalmi és formai ritmusát tükrözi, hogy az első vers „menny” és „magasság” kifejezésével a második „angyalai” és „seregei” áll párhuzamban (vö. KARASSZON 1995).

³ Hasonló gondolatmenetet látunk LUTHER *Symphonie jucundae* című énekeskönyvhöz írt előszavában (1994, 2–3. o.).

⁴ Vö. Anicius Manlius Severinus Boethius *De institutione musica* című munkája (modern kiadását lásd: KÁRPÁTI 2023).

⁵ AUGUSTINUS, Aurelius: 148. zsoltár (Enarr. in Ps. 148. Sermo ad plebem). *Egyházzene.hu*, <https://egyhajzene.hu/wp-content/uploads/2018/12/148zsoltar.pdf>.

⁶ Az éneket ANGYAL-CSEKE Csabának az énekeskönyv megújításához készített rendkívül alapos rekordjának felhasználásával ismertettjük (2023). Forráskiadások: RMDT II: 171/III. sz. 562–563. o., RMKT XVII/8: 182. o.

⁷ Az ének sajátos megvilágításba kerül PAP Kinga Marjatta írásában, amelyben a „nem emberi létezők” istendicséretének előfordulásait tárgyalja énekeinkben (2024, 423–439. o.).

latmenetének megtartására. Valójában ezzel új költemény született. Máskor és más úton, de hasonlóan jártak el az evangélikusok is: az 1911-es *Dunántúli énekeskönyv* számára Sántha Károly készített hasonló terjedelmű szöveget (Dt 3. sz.). Kanizsai gondolatmenetéből ez is sokat átvesz, de olyan erősen átdolgozva, hogy ez is inkább önálló versként értelmezhető, ahogyan erre Kiss János is rámutat (1951–1952, 4. o.). Míg a *Régi magyar istenes énekek* kísérletet tett az eredeti felelevenítésére (RMIE 68. sz.), az 1982-es énekeskönyvünk Túrmezei Erzsébettől közöl egy négy versszakra tömörített formát (EÉ 50). Az énekeskönyv-megújítás tudományos háttérmunkájának részeként ehhez az énekhez is készült egy szövegtervezet az eredeti verzió felelevenítésének szándékával (ANGYAL-CSEKE 2023). Érzékelhető tehát, hogy az ének szövegét minden kor igyekezett saját nyelvezete szerint átformálni, ugyanakkor a tartalmat továbbadni. A *Régi magyar istenes énekek* közlése és a most folyó szövegi bizottsági munka viszont az eredeti szöveg felé való visszafordulás szándékát tükrözi.

Az énekeskönyvi közlések bemutatása mellett fontos lépés, hogy az ének szövegét összevevük az ihletet adó zsoltárral is. A műfajok sajátágaiból fakad, hogy a verses forma – amennyiben vissza akarja adni a zsoltár tartalmának java részét – hangsúlyokat helyez át és arányokat változtat. A zsoltárnak minden versében két-három alany szólíttatik fel az istencsére, míg a versben erre legtöbbször egy egész strófa szolgál, amelyben megjelennek a jelzők, ismétlések, fokozások. Ez egészen más dinamikát kölcsönöz a két formának. Kanizsai versét ezért lassabb tempó és részletezőbb attitűd jellemzi, míg a zsoltárt sokkal inkább dinamikus lendület.

A zsoltár kezdete a mennyei seregeket buzdítja istencsére. Jól érzékelhető, hogy ezt milyen gazdag eszköztárral fejezi ki a bibliai nyelvezet, míg Kanizsai szövege inkább a „mennyei paradicsom” és a „vagytok megújult állapotban” kifejezésekkel írja körül a mennyei lényeket, és közülük egyedül az angyalokat említi. Az égitestek megnevezésében közös a két szöveg, míg a mennyei óceán képét Kanizsai verse kihagyja. A 17. századi világgépben ez már nem szerepelt. A tengereket csak a földi vonatkozásban említi. Ezután utal a teremtettség jó rendjére, a *musica mundanára*.

Amilyen tartózkodó Kanizsai a mennyei lények megnevezésével, annyira részletezőn adja vissza a földiek felsorolását a zsoltárból, megemlítve az élővilág alig ismert, félelmet keltő részét is (PAP 2024, 424. o.), de külön versszakot az állatvilág énekeseinek, a madaraknak szentel, és név szerint kiemeli a fülemülét. Az évszakok váltakozásával pedig új tartalmi elemet is hoz a zsoltárhoz képest. A társadalmi és életkori rétegződés szerint említett emberi istencséreben érvényesül az egy zsoltárvers – egy versszak szisztéma. Isten népét nem nevezi meg külön az ének utolsó versszaka. Az egyes szám első személyre váltás utal erre. Az utolsó énekvers egyúttal az összefoglalás szerepét tölti be.

Az 1982-es *Evangélikus énekeskönyv* négy versszakos változata tömörített forma. Egy strófába több zsoltárvers tartalmát sűríti. Ez gyorsabb tempót eredményez, de egyúttal tartalmi veszteséggel is jár. A mennyei istencsérevel kapcsolatban a nap, hold, csillagok, földi és égi tűz felsorolására szorítkozik, és azt érezhetjük, hogy túl hamar – a második versszak első sora után – „leérünk a földre”. A második strófa a természeti jelenségekkel összevonva átveszi az évszakok említését Kanizsaitól. A harmadikban a földi élettelen és élővilágra utal, a „tengerek titkos mély világa” kifejezésbe rejte a rémisztő lényeket. Az utolsó versszakban Túrmezei eltekint a társadalmi rétegződés (királyok, hatalmasok, szabadosok, bírák) megemlítésétől. Ez nemcsak az 1970-es évek szocialista szemlélet által uralt környezetének volt nemkívánatos elem, hanem a 20. és 21. századi európai közgondolkodás számára is idegen. Az énekeskönyv-megújítás számára készült szövegjavaslatnak ez az egyetlen kiemelt versszaka.

A legfőbb hiány az 1982-es szövegben azonban a *musica mundana* kihagyása. Az egész teremtettség jó rendje, annak Istent dicsérő harmóniája a ma embere számára különösen fontos gondolat lenne.

Az utolsó versszak összefoglaló jellege jelenlegi énekeskönyvünkben az 50. számú énektől függetlenül, az 5. énekverses rend Gloria tételeként fordul elő.

Alább táblázatban foglaltuk össze a zoltár, Kanizsai éneke és jelenlegi énekeskönyvünk szövegéből a dicséretre felszólított alanyokat. Jól kivehető, hogy a zoltár két szakaszra oszthatóan három egységből áll:⁸ az első rész (1–4. vers) a mennyieket, a második (7–10. vers) a földieket buzdítja dicséretre, míg a végén (11–12. vers) az emberi magasztalás kerül előtérbe. A mennyei és földi rész között két versben (5., 6. vers) hangsúlyosan szerepel a teremtettség jó rendje. Ez egyfajta szimmetriatengelyt képez, amely egyúttal gondolati hidat is alkot a menny és a föld között, hiszen a *musica mundana* része a mennyei és a földi zene, benne az ember zenéjével, a *musica humanával*. Ezt a gondolati ívet Kanizsai éneke, ha jóval hosszabb terjedelemben is, de nagyrészt követi. Az 1982-es énekeskönyv modernizált verziója igyekszik megtartani a zoltár dinamizmusát. Ugyan logikus a gondolatmenete, de abból a zoltárhoz és az eredeti énekszöveghez képest is több fontos elem marad el, a hangsúly pedig egyértelműen a földi lények dicséretre buzdítására kerül.

Kérdésként vetődik fel, hogy létezhet-e olyan verzió, amely a tartalmi hűséget és a zoltár lendületét egyaránt őrzi.

Alanyok	148. zoltár	Kanizsai Pálfi János	EÉ 50 és EÉ 5/3
Mennyei lények	¹ Dicsérjétek az Urat! Dicsérjétek az Urat, ti, mennyieiek, dicsérjétek a magasságban!	1. Dichőült helyeken, mennyei Paradichomban, / az kik vígadoztok [...] / dichérjétek vígaBságban...	1. Dicsőült helyeken, / Mennyei paradicsomban / Akik vígadoztok...
Angyalok	² Dicsérjétek őt, ti, angyalai mind, dicsérje őt minden serege!	2. Aldgyátok az Urat kik chak önéki Bzolgáltok, / [...] Angyalok...	–
Égitestek	³ Dicsérje őt a nap és a hold, dicsérje minden fényes csillag!	Te-is, Nap, és Hóld és Chillagok...	...És nap, hold, csillag...
Égi jelenségek	⁴ Dicsérjék őt az egek egei, még a vizek is ott fönn az égben!	3. Egek Bok részei, Világnak nagy Bzélessége, / [...] tengernek titkos mélysége...	–
Musica mundana	⁵ Dicsérjék az Úr nevét, mert ő parancsolt, és azok létrejöttek, ⁶ mindörökre helyükre állította őket, rendelkezést adott, melytől nem térnek el.	Az kiket Ißten ő felsége / Bizonyos czállal be rekeBzte / s' fel nem bonthat már Bsenki keze.	–
Rémisztő lények	⁷ Dicsérjétek az Urat, ti, földiek, ti, tengeri szörnyek, az egész óceán!	4. Barlangok fenekén nyúogóvó mérges Sárkányok, / [...] Oroßzlányok, / [...] Czet halak...	–
Természeti jelenségek	⁸ Tűz és jégeső, hó és köd, parancsát teljesítő szélvihar,	5. Föld, Meny, tűz, és víz, fejr hó, kéó, zápor eßső, / déli s' éßzaki Bzél, levegő, ég könnyű Bzellő...	2. Földi és égi tűz, / Fehér hó és záporosó, / Éßzaki, déli szél, / Levegőég, könnyű szellő...
Évszakok	–	... tél, tavaßz és nyár, óßzi üdő, / melyly négy réßzből áll egyg eßztendő...	...Tél, tavaßz, nyár, óßz érkezése, / [...] az esztendő minden része...

⁸ Az ószövetségi tudósok között ismert az a nézet, hogy az égi és a földi dicséretre szóló szakaszok korábban külön szöveggént voltak használatban (vö. KARASSZON 1995).

Természet, állatok	⁹ ti, hegyek és halmok mindnyájan, gyümölcsfák és cédrusok, ¹⁰ vadak és egyéb állatok, csúszómászók	6. ... hegyek [...], halmok, / [...] gyümölcsfák, [...] patakok, / [...] vadak, / [...] chűbzó és mábzó sok állatok ...	3. ... hegyek, / [...] mezők, [...] halmok, / Erdők és gyümölcsfák, / Patakok és folyópartok, / Állatok minden sokasága, / Tengerek [...] világa ...
Madarak kiemelve	és szárnyaló madarak,	7. ... madarak, / [...] philemile ...	–
Emberek, társadalmi rétegződés	¹¹ ti, földi királyok és minden nemzet, vezérek és a földnek bírái,	8. Chábzárok, s' Királyok, [...] hatalmafsok, / [...] nagy Urak, gazdagok, és Bzabadosok, / bírák, tanácbok, és polgárok ...	–
Emberek életkor szerint	¹² ti, ifjak a leányokkal, öregek a fiatalokkal együtt	9. ... iffiak, / [...] gyermeki kedves Beregi, / [...] Bzúzek, / [...] vének ...	4. Ifjak és leányok, / [...] szülő, [...] gyermek! / [...] ifjak, vének, / [...] minden népek ...
Isten népe, összefoglalás	¹³ dicsérjétek az Úr nevét! Mert csak az ő neve magasztos, fensége a föld és az ég fölé emelkedik. ¹⁴ Megnöveli népe hatalmát, dicsóvé teszi minden hivat, Izráel fiait, a hozzá közel álló népet. Dicsérjétek az Urat!	10. Díchíret, dicsőBég, tiBztesség és hála-adás, / az Szentek Urának légyen örök magasztalás, / kiben soha ninch meg változás, / vagy ígérttől meg hanyatlás, / tőle feyükre sBállyon áldás. ÁMEN.	+1 Dicséret, dicsőség / A menny és föld Istenének, / Örökkön-örökké / Zengjen néki hálaének; / Ki egyedül Úr a világon, / Felül van minden változáson. / Fejünkre áldás tőle szálljon! (EÉ 5/3)

A Sanctus

Az égi és a földi istendicséret egyesülésének másik kiemelkedő példája a Sanctus,⁹ amely Ó- és Újszövetséget összekapcsoló módon vált részévé a miseliturgiának. Ez ma is állandó eleme úrvacsorás istentiszteleteinknek.

Ahogy az közismert, a Sanctus szövegének első része Ézsaiás prófétai elhívástörténetében szerepel: ezt az éneket hallja látomásában a próféta kerubok és szeráfok előadásában. A liturgiában használatos szöveg második fele pedig – „Áldott, aki az Úr nevében jön” – a Jeruzsálembé bevonuló Jézus dicsőítéseként a sokaság ajkán felhangzó zsolttárrészlet (Zsolt 118, 26; Mt 29,9). A Sanctusban tehát a mennyei istendicséret és a megváltó munkát betölteni induló Jézus magasztalása egyesül. Aligha lehetne a gyülekezetnek ennél illőbb éneke az úrvacsorára készülve, az úrvacsorai imádságba szervesen bekapcsolódóan (vö. DOBSZAY 1995).

Mielőtt áttekintենék jelenlegi énekeskönyveink Sanctus tételeit, fontosnak tartjuk, hogy két 16. századi parafrázist is számba vegyünk.¹⁰ A reformáció idején a lutheránus istentiszteleten egymás mellett volt jelen a liturgikus ének mint műfaj és – új elemként – a verses gyülekezeti ének. Míg a Kyriét, Glóriát és Agnus Deit liturgikus formában énekelték, a Sanctus korállal való helyettesítésének lehetőségére Luther már 1526-ban, *A német misében* utalt. Az itt közölt tételt maga a reformátor írta: *Jesaja dem Propheten das geschah* címmel (LVM 3: 528–529. o.). Mivel liturgikus írásban jelent meg, nem nehéz beazonosítanunk az istentiszteletben rendelt helyét. Luther ezen útmutatása szerint az úrvacsorai imádság korábbi felépítése megváltozott. Nem szerepelt benne a prefáció. A Sanctus éneket pedig a szerzési ígék első része után, a kenyér osztása alatt javasolja. Tehát az úrvacsorai imádság és énekek koreográfi-

⁹ Az univerzális Isten magasztalást hivatott kifejezni, hogy középkori források szerint a Sanctus előadásába az orgona és a hangok is bekapcsolódtak (lásd SCHULZ 2003, 78–82. o.).

¹⁰ Itt kell megjegyeznünk, hogy 16–17. századi graduáljainkban megtaláljuk a Sanctust magyar fordításban, liturgikus dallammal. Ezek nyomán közli a *Protestáns graduál* is (lásd PG 1996, 27. o.).

ája is jelentősen átalakult. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy az ének nem a liturgikus Sanctus-Benedictus parafrázisa, hanem az ézsaiási látomása a „kerettörténettel” együtt (vö. BENCE 2011, 407. o.).

Alább a bibliai szakasz mellett közöljük a német korál szövegét és annak magyar változatát Vietórisz József fordításában.

¹Uzzijjá király halála évében láttam az Urat, amint egy trónon ült. Magasztos volt és felséges; palástja betöltötte a templomot. ²Szeráfok álltak mellette, hat-hat szárnya volt mindegyiknek: kettővel az arcát takarta el, kettővel a lábát takarta el, kettővel pedig repült. ³Ezt harsogták egymásnak felváltva: Szent, szent, szent a Seregek Ura, dicsősége betölti az egész földet! ⁴A hangos kiáltástól megremegtek a küszöbök eresztékei, és a templom megtelt füsttel.	Jesaja dem Propheten das geschah, dass er im Geist den Herren sitzen sah auf einem hohen Thron im hellem Glanz seines Kleides Saum den Chor füllet ganz. Es standen zwei Seraph bei ihm daran, sechs Flügel sah er einen jeden han; mit zween verbargen sie ihr Antlitz klar, mit zween bedeckten sie die Füße gar, und mit den andern zween sie flogen frei, gen ander riefen sie mit großem G'schrei: Heilig ist Gott, der Herre Zebaoth! Heilig ist Gott, der Herre Zebaoth! Heilig ist Gott, der Herre Zebaoth! Sein Ehr die ganze Welt erfüllet hat. Von dem Geschrei zittert Schwell und Balken gar, das Haus auch ganz voll Rauchs und Nebel war.	Ézsaiás könyvében ránk maradt, hogy égi trónján látta az Urat; Alakja tiszta fényben ragyogott, palástja betöltötte a templomot. Feléje lelkes két szeráf hajolt, s mindkettejüknek hat-hat szárnya volt: Kettő ezekből arcukat fedé, kettő a lábukat takarta bé. Kettő lebegve könnyen repkedett, S harsogva zengtek ily dicséretet: Szent, szent az Úr, a seregek Ura, Szent, szent az Úr, seregek bölcs Ura, Szent, szent az Úr seregek jó Ura! A széles föld egy nagy halleluja; Küszöb, gerenda megrendült bele, s a ház gomolygó köddel volt tele.¹¹

A tétel dallama lefelé induló dúr hármashangzatfelbontásával, majd a felső oktávig ívelő motívumával a XVII. gregorián mise Sanctusával mutat rokonságot csakúgy, mint két később említendő dallam (vö. SCHULTZ 2003, 79. o.). A történészek szerint ez a kompozíció már saját korában sem terjedt el széles körben.¹² Meg kell említenünk azonban, hogy jelentős kórusfeldolgozások születtek rá. Például Melchior Vulpius egyszerűbb kórusműben, Michael Praetorius többkórusos feldolgozásban idézi Luther Sanctus-énekét. A különbözőségeket mellett közös vonás, hogy a „...sein Ehr die ganze Welt erfüllet hat” szakasznál kiszélesedik a zenei tér és a teljes apparátus, a legmagasabb és legmélyebb szólamok együtt muzsikálnak. Praetoriusnál ez különösen jól megfigyelhető, hiszen több – ideális esetben a templom különböző részein elhelyezett – zenei együttes szólal meg egyszerre. Ezzel válik átélhetővé, hogy a mindenség magasztalja a Teremtőt.

Az ének elterjedésének és felelevenítésének egyik akadálya terjedelme mellett nehezen megjegyezhető dallama. Ezeknél azonban erősebb visszatartó erő, hogy az ógyházi gyakorlatból ma is használatban lévő prefációba nem illeszkedik szervesen.

A 16. században született egy másik Sanctus-parafrázis is. Nikolaus Decius írta, akinek két további ordináriumelege legismertebb énekeink közül való.¹³ A Sanctus dallamát azonban csak az 1800-as években azonosították. Ezt megismerve nehéz magyarázatot találni arra, hogy miért nem terjedt el a Gloria- és Agnus Dei-parafrázishoz hasonlóan. Tény azonban, hogy ez a tétel inkább csak a szakirodalmi említésekben fordul elő (lásd pl. BENCE 2011, 406. o.). Az énekeskönyv-megújítás folyamatában azonban meggondolandó lehet Decius Sanctusának visszaemelése a gyakorlatba.

¹¹ VIETÓRISZ 1935, 236–237. o. Vietórisz József egy korábbi fordítását lásd: LM 4: 474–475. o. vö. BENCE 2010, 407. o.

¹² Vö. LM 4: 474. o. 1. jegyz.

¹³ Gloria: *A menyő Urának tisztelet* (EÉ 43), Agnus Dei: *Krisztus, ártatlan Bárány* (EÉ 188).

A 16. századi parafrázisok után szeretnénk számba venni ma használatos Sanctus tételeinket. Az első a himnológiatörténet legkorábbi időszakába vezet vissza, egyúttal az egyik legfrissebb kiadványban vált közkincsé. A Sanctus zenetudósok által legősibbnek tartott dallama (vö. DOBSZAY 1982; STALMANN 2003, 83. o.) a *Gyülekezeti liturgikus könyvünkben* jelent meg (GyLK 613; vö. EG 185,2). A gregorián hagyományból egy másik, nagyobb ambitusú dallam került a 14. liturgiánkba (EÉ 77. o.; GyLK 612; EG 185,1). Luther Jesaja-énekéhez hasonlóan ez is a XVII. gregorián mise Sanctusából származtatható. Az 1982-es énekeskönyvben a többi ordináriumtételhez hasonlóan megtalálható még további két 20. századi dallammal, amelyek Szokolay Sándor (EÉ 85. o.) és Csorba István (EÉ 94. o.) kompozíciói. A most felsorolt négy tétel a 4. századtól a 20-ig született dallamokon hordozza a Sanctus tradicionális szövegét.

Hazai evangélikus gyakorlatunkban azonban az énekverses parafrázisok használatosak szélesebb körben. A leggyakrabban előforduló tétel (EÉ 11/1.) Marschalkó Gyula szövege, amely hűségesen idézi fel az eredeti szöveget, és a Sanctus formáját is megőrzi: Sanctus, Hozsánna, Benedictus, Hozsánna.

A 12. és 13. rend Sanctusa egy-egy korából kiemelt versszak.¹⁴ A „háromszor szent” felkiáltás szépen megjelenik bennük, de a Benedictus tartalmat hiába keressük. Mindkettőben a mennyei seregekkel egyesülő saját dicséret kap hangsúlyt (vö. BENCE 2011, 404. o.).

Énekeskönyvünkben a Te Deum-parafrázisokban is találkozunk még a „háromszor szent” gondolatkörrel (EÉ 41,3; 42,2). Ezek a versszakok azonban nem kerültek be az úrvacsorához kapcsolódó énekverses rendekbe.¹⁵ A hiányt a GyLK pótolta a 621. és 629. rendek negyedik énekversével. Mint köztudott, a Te Deumban nem szerepel a Benedictus és a Hozsánna, így a parafrázisokban sem találjuk meg ezeket az elemeket. A GyLK énekverses rendjeit számba véve¹⁶ azt láthatjuk, hogy a két Te Deum-kivágat mellett három szöveg származik korábbi énekeskönyvekből. A 619/4 – Transcius-szöveg, Hozsánna és Benedictus nélkül. 623/4-et az EÉ 11. rendjéből emelték át a szerkesztők. A GyLK 628. rendjének Sanctusa az EG 185,3 fordítása. Kiemelt értékét az adja, hogy tartalmilag és formailag is hűen követi a liturgikus szöveget. Ez a verzió egy 1726-os steinaui kézirat osztrákországi szövegéből származik,¹⁷ ugyancsak a XVII. gregorián mise Sanctusának hatása fedezhető fel benne. Bach harmonizálásával vált széles körben ismertté (lásd BWV 325).

Liturgikus szöveg	GyLK 628/4	EÉ 11/1; GyLK 623/4
Szent, szent, szent a seregek Ura, Istene! Dicsősége betölti a mennyet és a földet.	Szent az Isten. Szent az Úr, seregek szent Istene! Telve ég és föld nagy dicsőségével!	Szent, szent, szent mennyekben az Isten. Szolgálnak néki angyalseregek. Nagy dicsőségét zengi minden. Hozsánát visszhangoznak az egek.
Hozsánna a magasságban!	Hozsánna a magasságban!	Áldott, aki az Úr nevében jön! Hozsánna a mennyben és a földön!
Áldott, aki jön az Úr nevében! Hozsánna a magasságban!	Ím, áldott, aki jó az Úr nevében. Hozsánna a magasságban!	

¹⁴ EÉ 12/1: *Itt az Isten köztünk* (vö. EÉ 280,2); EÉ 13/1: *Az Urat áldom én* (vö. EÉ 250,4).

¹⁵ E helyen nem térünk ki további olyan tételekre, amelyekben a (háromszor) szent Isten kifejezés megjelenik, de más összefüggésben. (Lásd pl. GyLK 817: a Szentháromságra vonatkoztatva; RÉ21 211: a mennyei és földi dicsőítési párhuzamba állítása; RÉ21 667: dicsőítési Jel 4,8–11 nyomán.)

¹⁶ Ezúton hívjuk fel a figyelmet arra, hogy míg az EÉ tíz énekverssorozatot szán az igeliturgiára és hármat az úrvacsorára, addig a GyLK egységbe foglalja az istentisztelet igei és szentségi részét. Ez szépen kifejezi az igeliturgia és a szentségi rész szoros összetartozását.

¹⁷ Lásd ZAHN IV: 515. o. 8634 sz. A dallam rokona annak az 1557-es pfalz-neuburgi rendtartásnak, amely alapján 14. liturgiánk Sanctusa született (vö. ZAHN IV: 514. o. 8633 sz.).

A GyLK többi énekverses sorozatának Sanctus tételei új szövegek. A 618. inkább a görög liturgiából ismert Trishagiont foglalja versbe. A 621., 622., 624. és 625. sorozat negyedik tétele visszaadja a Sanctus tartalmát, de formailag nem követi azt. A finn dallamra applikált 627/4. számú tételben a Benedictus kimarad, a Hozsannát pedig az ének eredeti szövegéből átvett Halleluja pótolja.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy mai énekeskönyveinkben közölt Sanctus-parafrazisaink közül kettőről mondható el, hogy az eredeti tételnek nemcsak tartalmát adja vissza, de formáját is követi. A GyLK további négy tétele tartalmilag igen, formailag nem követi a mintát, míg a két Te Deum- és egy Trishagion-parafrazis is jól betölti liturgikus funkcióját. Az eredeti szöveg tömör volta nem állítja a parafrazis költőit a zoltárnál tapasztalt kihívás elé, hogy a verses forma jelentősen megnöveli a terjedelmet, elvéve az eredeti bibliai szöveg lendületét.

Amikor a 148. zoltár parafrazisát vagy a Sanctus valamely formáját énekeljük, átélhetjük, valójában a világegyetem szüntelenül zajló istendicséretébe kapcsolódunk be földi énekünkkel.

“Filled with the Great Glory of Heaven and Earth . . .”

Musica Mundana and Sanctus in Our Hymns

- ▶ **The paper draws attention to the all-encompassing aspect of the praise of God in the whole of creation, examining Psalm 148 and its paraphrase by hymnwriter János Kanizsai Pálfi, as well as the liturgical hymn Sanctus and its paraphrases. The textual and musical analysis of the hymns and their paraphrases offers a deeper understanding of the use of our fundamental liturgical hymns from the first centuries of Christianity to the hymnbooks in use today. The analyses will also provide input for hymnal renewal projects.**

Keywords: psalm / Sanctus / paraphrase / musica mundana / Martin Luther / János Kanizsai Pálfi / hymnal

Bibliográfia

Rövidítések

Dt = *Keresztyén énekeskönyv* (Dunántúli énekeskönyv). Dunántúli Ágostai Hitv. Evang. Egyházkerület, Budapest, 1911.

EÉ = *Evangélikus Énekeskönyv*. Luther Kiadó, Budapest, 2017.

EG = *Evangelisches Gesangbuch*. Evangelischer Presseverband für Bayern und Keysselit GmbH, München, é. n.
GyLK = *Gyülekezeti liturgikus könyv*. Luther Kiadó, Budapest, 2007.

LM 4 = MASZNYIK Endre et. al. (szerk.): *Luther Márton művei*. 4. köt. Pozsony, 1908.

LVM = CSEPREGI Zoltán et al. (szerk.): *Luther válogatott művei*. 2–9. köt. Luther Kiadó, Budapest, 2011–2024.

PG = *Protestáns graduál*. REZEM, Budapest, 1996.

RÉ = *Református énekeskönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2021.

RMDT II = PAP Géza (kiad.): *A XVII. század énekelt dallamai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. (Régi Magyar Dallamok Tára 2.)

- RMIÉ = SCHULEK TIBOR – SULYOK Imre (szerk.): *Régi magyar istenes énekek*. Győr, 1945.
- RMKT XVII/8 = KLANICZAY Tibor (szerk.): *Régi magyar költők tára. XVII. század*. 8. köt. *Bethlen Gábor korának költészete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- TRANOSCIUS = TRANOSCIUS, Georgius: *Cithara et phiala sanctorum. Régi és új egyházi énekek*. Ford. Vietórisz József. Budapest, 1935.
- ZAHN = ZAHN, Johannes: *Melodien aus Quellen geschöpft und mitgeteilt*. 4. köt. „Der Rufer” Evangelischer Verlag, Gütersloh, 1891.

Szakirodalom

- BENCE Gábor 2011. „Jer, keresztyének szent kara!” Evangélikus Sanctus-énekvers. *Magyar Egyházzene*, XVIII. évf. 4. sz. 403–408. o.
- DOBSZAY László 1982. „Missa mundi”. *Magyar Zene*, 23. évf. 1. sz. 21–36. o.
- DOBSZAY László 1995. A Sanctus-ének liturgiai méltósága. *Magyar Egyházzene*, II. évf. 3. sz. 331–334. o.
- KARASSZON Dezső 1995. A Zsoltárok könyvének magyarázata. In: Batha Tibor (szerk.): *Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata*. 2. köt. *Az Ószövetség könyveinek magyarázata*. Kálvin Kiadó, Budapest.
- KÁRPÁTI András (szerk.) 2023. *Boethius: Tanítás a zenéről. De institutione musica*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KISS János 1951–1952. *A Dunántúli Egyházkerület énekeskönyvei*. 2. köt. *Énektörténet. Az 1911-es énekeskönyv anyaga*. Kézirat, Sopron–Tapolca.
- LUTHER Márton 1994. A muzsika dicsérete. *Zsoltár*, I. évf. 3. sz. 2–3. o.
- PAP Kinga Marjatta 2024. A teremtésbe rajzolt hit. Nem emberi létezők evangélikus énekeinkben. *Lelkipásztor*, 99. évf. 8–9. sz. 423–439. o. <https://doi.org/10.61894/LP.2024.99.8-9.1>
- SCHULZ, Frieder 2003. Heilig, Heilig, Heilig (Sanctus). In: Jürgen Henkys – Gerhard Hahn (szerk.): *Liederkunde zum Evangelischen Gesangbuch*. 6–7. köt. *Die liturgischen Gesänge*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 78–82. o.
- STALMANN, Joachim 2003. Heilig, Heilig, Heilig... (gregorianisch). Hahn, Gerhard – Henkys, Jürgen (kiad.): *Liederkunde zum Evangelischen Gesangbuch*. 6–7. köt. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 82–83. o.
- TRAJTLER Gábor 1995. Luther és a zene. *Magyar Egyházzene*, II. évf. 2. sz. 137–147. o.

Internetes hivatkozások

- ANGYAL-CSEKE Csaba 2023. Dicsőült helyeken. *Evangélikus énekek*, <https://evangelikus-enekek.glide.page/dl/doi5f4/s/2eb615/r/NtGcobdHRymaKpKfbBxodg>. (Megtekintés: 2024. november 18.)
- AUGUSTINUS, Aurelius: 148. zsoltár. *Egyházzene.hu*, <https://egyhazzene.hu/wp-content/uploads/2018/12/148zsoltar.pdf>. (Letöltés: 2024. október 20.)